

Mateusz Gaze
Magdalena Karasek

Uniwersytet Łódzki

KICZ NIEJEDNO MA IMIĘ, CZYLI O JĘZYKOWYM OBRAZIE KICZU (NA PODSTAWIE ANALIZY SŁOWNIKOWEJ ORAZ STRON WWW)

Nasze wyobrażenie o świecie jest odbite w języku. Analizując język, otrzymujemy zatem obraz tego, w jaki sposób myślimy, jak oceniamy, jak interpretujemy to, co nas otacza. Rzeczywistość wpływa na formowanie się języka, język zaś „kształtuje nasze widzenie świata” [Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000: 20], porządkuje go, hierarchizuje. Każdy użytkownik języka jest częścią, ale i twórcą tego szczególnego sprzężenia zwrotnego, gdzie niezwykle jest już samo zdanie sobie sprawy z istnienia zależności. Językowy obraz świata jest to „sposób, w jaki wniesiona zostaje do języka doświadczenia, przeżyta i wyobrażona przez wspólnotę komunikatywną rzeczywistość” – pisze Jolanta Maćkiewicz [Maćkiewicz 1999: 193–194], „tylko przez artykułowanie myśli w języku dokonuje się poznanie i myślenie” [Krąpiec 1991: 20].

Badanie językowego obrazu kiczu okazało się zadaniem niełatwym. Kicz jest bowiem jednym z tych pojęć, które rozumiemy intuicyjnie, które wydaje się powszechnie jasne, przez co właśnie staje się trudne do zdefiniowania [por. Jaworski 2013: 153; Czaja 1997: 136]. Maria Poprzęcka zalicza kicz do tzw. pojęć otwartych (konotatywnych) niepoddających się jednoznacznym, klarownym definicjom [Poprzęcka 1998: 11], pojęć, co do których – choć rozumiemy je i ich używamy – mamy wątpliwość, co tak właściwie znaczą, nie potrafimy precyzyjnie określić zbioru cech wspólnych elementom rzeczywistości tymi pojęciami określanych. Dariusz Czaja w opracowaniu dotyczącym kiczu religijnego stawia szereg pytań, które oddają złożoność zagadnienia. „Gdzie się zaczyna, a gdzie kończy [kicz]? Czy kicz ma właściwości stałe, czy jest hierarchicznie zmienny? Kto ustala i decyduje, co jest kiczem, a co nim nie jest? Czy owe czynności klasyfikacyjne mówią tylko o przedmiocie, czy może również dobrze charakteryzują ich autorów?” [Czaja 1997: 136] – to tylko niektóre z wątpliwości badacza¹.

¹ Przeglądu koncepcji teoretycznych na temat kiczu dokonuje m.in. Gabriela Żuchowska [2013: 131–151].

Celem niniejszego artykułu nie jest znalezienie odpowiedzi na powyższe pytania. Zagadnienie szeroko wykracza bowiem nie tylko poza ramy skromnego opracowania, ale i badań nad językiem, obejmując swym zasięgiem wszelkie dziedziny sztuki, kultury, religii, filozofii, stosunków społecznych.

Badanie językowego obrazu kiczu przeprowadzono w oparciu o analizę definicji pojęcia w ogólnych i specjalistycznych słownikach języka polskiego (analiza utrwalonych form wyrazowych i frazemów z komponentem *kicz*). Ze względów badawczych zrezygnowano z analizy tekstów². Uzupełnieniem materiału jest jednak przegląd zawartości stron internetowych – wyników wyszukiwania pojawiających się po wpisaniu w wyszukiwarce leksemu *kicz*.

Leksem *kicz*, zgodnie z definicjami słownikowymi, pochodzi od niemieckiego słowa *Kitsch*, które powstało w drugiej połowie XIX wieku w monachijskich kołach malarskich i dotyczyło obrazów [Kopaliński 1994: 260; Tokarski 1980: 352]. W polskiej leksykografii leksem pojawia się po raz pierwszy w *Słowniku języka polskiego* pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego z kwalifikatorem *malar.* wyraźnie ograniczającym zasięg znaczeniowy wyrazu do jednej z dziedzin sztuki; 'kicz' to „obraz lichy, marny, malowany na sprzedaż”. *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego uzupełnia tę definicję o „utwór literacki”. *Słownik języka polskiego* M. Szymczaka jeszcze rozszerza znaczenie pojęcia. 'Kicz' to znów w pierwszej kolejności „liczy, bezwartościowy obraz”, ale też „rzeźba, rzadziej utwór literacki, film itp.”. Dodatkowo definicja wskazuje na twórcę takiego *wytworu*, charakteryzując go jako „człowieka bez talentu i smaku artystycznego”. M. Szymczak rezygnuje natomiast z fragmentu „malowany na sprzedaż”. Element ten nie pojawia się już w żadnym z analizowanych słowników ogólnych. Notuje natomiast, tak jak i Doroszewski, derywaty utworzone od wyrazu *kicz*: przymiotnik 'kiczowaty' „mający cechy kiczu; lichy, tandetny” oraz przysłówek 'kiczowato' [Szymczak 1999: 855]. W *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja leksem *kicz* posiada dwa znaczenia:

- „1. lekceważąco o dziele sztuki, sztuce mało wartościowej, pozbawionej smaku artystycznego, łatwej w odbiorze, skierowanej do przeciętnych, niewymagających odbiorców; szmira: Filmowy, malarski kicz. Ckliwe, pretensjonalny kicz.
2. tani, bezwartościowy towar, pozbawiony smaku; tandeta” [Dunaj 1996: 373].

Definicja ta wyraźnie wskazuje na możliwość użycia pojęcia nie tylko w stosunku do wytworów sztuki, ale i do innych przedmiotów czy towarów codziennego użytku, takich jak *buty, tapety*. Z tymi właśnie leksemami – obok właściwym

² Badanie obrazu pojęcia i jego różnorodnych konotacji w świadomości użytkowników języka na podstawie ankiet zostało omówione przez M. Gazego i M. Karasek w artykule *Kicz niejedno ma imię, czyli o językowym obrazie kiczu (na podstawie badań ankietowych)*, w niniejszym tomie.

pierwszemu znaczeniu: *pejzaż, utwór, film, powieść, sztuka* – łączony jest w słowniku pod red. B. Dunaja przymiotnik *kiczowaty*.

Dwa sposoby definiowania wyraźnie zarysowują się także w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod. red. H. Zgólkowej:

„1. obraz, rzeźba, książka, film itp. o małej wartości artystycznej, o banalnych środkach wyrazu, odwołujące się do bardzo przeciętnych gustów, nie wymagające wyrobienia estetycznego odbiorcy [...]”

2. każdy mierny, źle wykonany, tani przedmiot, będący wytworem seryjnej, masowej produkcji” [Zgólkowa 1998: 116].

W drugim znaczeniu dodatkowo zaakcentowana jest masowość produkcji przedmiotów określanych mianem kiczu. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* zwraca też uwagę na względność pojęcia: „może być oceniane różnie w różnym czasie i miejscu” oraz podaje, że „symbolem kiczu stał się oleodruk ze sceną krajobrazową, najczęściej z jeleniem na rykowisku” [Zgólkowa 1998: 116].

Zarówno słownik pod. red. Zgólkowej, jak i leksykon Dunaja włączają do artykułu hasłowego, czego nie robiły wcześniejsze opracowania leksykograficzne, informację o odbiorcach kiczu jako o osobach „przeciętnych, niewymagających” [Dunaj 1996: 373], bez „wyrobienia artystycznego” [Zgólkowa 1998: 116]. Z późniejszych słowników osoba odbiorcy zaakcentowana jest tylko w *Innym słowniku języka polskiego* pod. red. M. Bańki, gdzie czytamy: „‘kicz’ to obrazy, filmy, utwory literackie itp., które nie mają wartości artystycznej, ale podobają się niektórym ludziom. Słowo używane z dezaprobatą” [Bańko 2000: 613].

Słownik pod red. H. Zgólkowej jako pierwszy wśród słowników ogólnych notuje rzeczownik *kiczowatość* pochodny od przymiotnika *kiczowaty*, z definicją: „rzecz. cecha, która oznacza małą wartość artystyczną (estetyczną)” i połączeniami: „kiczowatość obrazu, filmu, powieści, sztuki, reklamy *kiczowatość wnętrza, wyglądu, stroju *walczyć z otaczającą nas kiczowatością *nie dostrzegać kiczowatości czegoś” [Zgólkowa 1998: 117]. Rzeczownik *kiczowatość* wyekscerpujemy też z *Innego słownika języka polskiego* pod. red. M. Bańki, *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod. red. S. Dubisza, *Słownika języka polskiego PWN* pod red. L. Drabik, E. Sobol, *Słownika synonimów* A. Dąbrówki, E. Geller, R. Turczyńska, *Słownika antonimów* A. Dąbrówki, E. Geller.

Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny jako jedyny zawiera rzeczownik *kiczarz* – „poch. od kicz – ten, kto tworzy przedmioty o małej wartości artystycznej, uznane za kicze. Bliskoznaczne: pacykarz, partacz, grafoman, malarzyna, pisarzyna” [Zgólkowa 1998: 117]. Tylko w słowniku pod red. Zgólkowej znajdziemy także badany leksem użyty w liczbie mnogiej, w wyrażeniach: „jarmarczne kicze, gustować w kiczach, malować, produkować kicze, kolekcjonować kicze, szafa pełna kiczów, wydawać, marnować pieniądze na kicze” [Zgólkowa 1998: 116]. Połączenia te wyraźnie wskazują na przedmiotowe, konkretne rozumienie

pojęcia. Już nie tylko jako kategorii artystycznej, czy leksemu będącego określeniem cechy, własności rzeczy, ale jako konkretnego desygnatu.

Uniwersalny słownik języka polskiego pod red. S. Dubisza w definicji *kiczu* – także wyodrębniającej część dotyczącą wytworów sztuki (z kwalifikatorem specjalistycznym *szt.* – sztuka) oraz wytworów człowieka w szerokim rozumieniu – dodaje jeszcze jeden element; w drugim członie definicji czytamy: „kicz’ 2. książk. przedmiot wykonany z przepychem, ale zupełnie pozbawiony gustu; tandeta” [Dubisz 2003: 294]. Na *przepych* kiczu będący tu określeniem zdecydowanie pejoratywnym zwrócono uwagę także w *Wielkim słowniku języka polskiego* pod red. E. Polańskiego [Polański 2008: 324–325], w *Słowniku języka polskiego* PWN pod red. L. Drabik i E. Sobol [Drabik, Sobol 2007: 278]. Ten przejaw kiczu eksponowany jest w monografiach tematu. Badacze zjawiska wskazują na takie cechy kiczu, jak: krzykliwość, patos, przepych, ostentacja [Jaworski 2013: 165], „przesada w stosowaniu środków wyrazu” [Mikeska 2008: 31], dziwaczność, przepych ozdobników [Żuchowska 2013: 149, 136], kumulacja, będąca przeciwieństwem ascezy i prostoty [Moles 1978: 77–78].

Uwagę zwraca również użyty w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* kwalifikator *książk.* (książkowe). Analizowany w drugiej części badania materiał ankietowy wyraźnie wskaże, że respondenci nie odbierają leksemu *kicz* jako przynależnego jedynie wyższemu rejestrowi polszczyzny, językowi używanemu w sytuacjach oficjalnych czy wyłącznie w piśmie³ [Gaze, Karasek 2016].

Słowniki frazeologiczne i paremiologiczne (*Wielki Słownik frazeologiczny języka polskiego* P. Müldnera-Nieckowskiego, *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* J. Liberka i S. Bąby, *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* pod red. J. Krzyżanowskiego, *Słownik przysłów, czyli przysłownik. Pochodzenie, znaczenie, zastosowanie* K. Kłosińskiej) nie notują frazeologizmów, w których występowałby leksem *kicz*. W niektórych można znaleźć jedynie związki wyrazowe dla leksemu *tandeta*: „czytać, czytywać tandetę” [Müldner-Nieckowski 2003: 799], „tandeta jarmarczna, sklepowa, szara, przemysłowa; przen. artystyczna, kulturalna, myślowa 2. kram z tandetą; powódź, zalew tandety a. tandetą; 3. produkować, robić tandetę; 4. iść, pójść na tandetę, kupić, kupować; sprzedać, sprzedawać co na tandecie [...]; 5. szyć na tandetę [...]” [Skorupka 1985: 346].

Wyraz *tandeta* jest zwykle podawany w pierwszej kolejności jako synonim *kiczu*. W *Słowniku synonimów* A. Dąbrówki, E. Geller, R. Turczyńska leksem *kicz* (obok wyrazów: dziadostwo, miernota, naśladownictwo) stanowi podgniazdo słowa *tandeta*. Wśród synonimów *kiczu* znajdziemy wiele określeń wartościują-

³ Taka definicja kwalifikatora *książk.* została zamieszczona np. we wstępie do *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. S. Dubisza [*Uniwersalny słownik języka polskiego* 2003]

cych oraz słów należących do niższego rejestru stylistycznego polszczyzny: „kiczowatość, bezguście, beztalencie, szmira, chała, lipa, dno; *oleodruk, bohomaz, landszaft, jeleń na rykowisku, jarmarczność, ramota, marnota” [Dąbrowka, Geller, Turczyn 1993: 139]. Sam *kicz* jednak nie został w żaden sposób oznaczony stylistycznie. *Słownik synonimów polskich* pod red. Z. Kurzowej odsyła do hasła *dno* „*pot.* to, co jest pozbawione dobrej jakości [...] *pot.* chała, *pot.* lipa, kicz, tandeta, beztalencie, szmira z przykładem użycia: Jak ona wygląda! Dno!” [Kurzowa 1998: 78], a następnie do leksemu *bezguście*. Oba wymienione słowniki traktują więc *kicz* jak przedmiot posiadający konkretne cechy, ale też wiążą pojęcie z osobą autora i odbiorcy (przedmiotu kiczowatego). Aspekt twórcy jeszcze mocniej eksponowany jest w *Słowniku synonimów* A. Dąbrowki, E. Geller, R. Turczyna w przypadku leksemu *kiczowato* (w podgnieździe *niefachowo*): „nieprofesjonalnie, po amatorsku, *amatorsko, hobbistycznie, chałupniczo, nieumiejętnie, niewprawnie, niezręcznie, nieudolnie, niezdarnie, *niesolidnie, tandetnie, partacko, po partacku, byle jak, nie najlepiej, na łapucapu, na kolanie, lichy, marnie, kiczowato, *płytko, powierzchownie, kosmetycznie, miałko, zewnętrznie” [Dąbrowka, Geller, Turczyn 1993: 167]. Zaś w przypadku przymiotnika *kiczowaty* autorzy słownika zdają się wracać do pierwszych definicji pojęcia podkreślających przeznaczenie (kiczowatego) wytworu malarskiego, jakim miała być jego sprzedaż. Wśród wyrazów bliskoznacznych spotkamy bowiem leksemy: *komercyjny* i *komercjalny* [Dąbrowka, Geller, Turczyn 1993: 54].

Wyjątkowo rzadko znajdziemy w słownikach odniesienie do charakterystycznego dla kiczu – wskazywanego w literaturze przedmiotu – braku autentyczności i naśladownictwa [por. Moles 1978; Mikeska 2008]. Wśród badanych opracowań leksykograficznych tylko *Słownik synonimów* A. Dąbrowki, E. Geller, R. Turczyna (leksemy takie jak: *wtórność, imitatorstwo, naśladowanie, odwzorowywanie, powielanie*) [Dąbrowka, Geller, Turczyn 1993: 133] oraz *Słownik antonimów* A. Dąbrowki, E. Geller (*oryginalność, unikatowość*) [Dąbrowka, Geller, 1995: 682] zwracają uwagę na ten aspekt pojęcia.

We wszystkich omówionych słownikach przymiotnikiem utworzonym od wyrazu *kicz* jest derywat *kiczowaty*. W niektórych opracowaniach teoretycznych można jednak, obok *kiczowaty*⁴, znaleźć przymiotnik *kiczowy*, używany w tym samym znaczeniu [por. Gundurova 2010: 9–11] lub w znaczeniu świadomie stosowanej strategii artystycznej. Małgorzata Bacińska w artykule *Casus kiczu we współczesnych sztukach plastycznych* dokonuje takiego właśnie rozróżnienia pojęć, pisząc: „[...] ogromna popularność kiczu niekoniecznie musi oznaczać utratę zmysłowej wrażliwości i wtórny analfabetyzm estetyczny, ale właśnie wyraz snobistycznego gustu. Z tego właśnie powodu na określenie czegoś w tym charak-

⁴ Sufiks *-owaty* wskazuje na relację porównawczą pomiędzy podstawą przymiotnika a określanym przez ten przymiotnik rzeczownikiem.

terze lepiej używać słowa *kiczowe*, a nie *kiczowate*, które niesie z sobą znacznie bardziej negatywną konotację” [Bacińska 2011: 10]. Przymiotnik *kiczowy* nie miałby więc, jak to jest w przypadku wyrazu *kiczowaty*, charakteru pejoratywnego. Jego użycie oznaczałoby włączenie kiczu do zbioru środków wyrazu artystycznego. Ani w badanych opracowaniach leksykograficznych, ani w odpowiedziach ankietowych nie odnotowano jednak derywatu w tej formie lub proponowanym znaczeniu. Wykraczając nieco poza leksykograficzny kanon, sięgnięto w analizie do *Słownika ojczyzny polszczyzny* Jana Miodka. Autor opracowania zauważa bowiem, że coraz częściej ciąg *kicz* używany jest jako pierwszy człon rzeczowników złożonych, tworząc – obce polskiemu systemowi słowotwórczemu – wyrazy typu: „kicz-wrażliwość, kicz-struktura, kicz-obraz” [Miodek 2002: 304]. Konstrukcji takich także nie notują słowniki języka polskiego, nie podawali ich również ankietowani respondenci.

Przegląd stron internetowych – wyników wyszukiwania pojawiających się po wpisaniu w wyszukiwarkę leksemu *kicz* – przyniósł kilka interesujących spostrzeżeń⁵. Wśród przeanalizowanych pozycji przeważają te, które mówią o kiczu w sposób naukowy, definicyjny, analityczny. Wyświetlające się w pierwszej kolejności strony zawierają informacje o znaczeniu i pochodzeniu słowa (strony słowników internetowych, encyklopedii, w tym oczywiście strona Wikipedii), pojawiają się pliki z artykułami naukowymi i popularnonaukowymi dotyczącymi zagadnienia kiczu, blogi z informacjami nt. wydarzeń kulturalnych oraz imprez masowych ocenianych jako kiczowate. Mamy więc do czynienia z kiczem w ujęciu metadyskursywnym. Nie pojawia się, z oczywistych względów, to, co jest kiczem, ale to, co o kiczu traktuje. Wśród badanych stron są jednak i takie, których twórcy sami określają treści w nich zawarte jako kiczowate. Wówczas jest to jednak rodzaj zabawy kiczem, świadomej strategii, performansu. Kicz jest tu słowem, które na zasadzie przekory ma zaciekać, a nie odstraszyć odbiorcę. Rzeczy, osoby, działania celowo mianem kiczu nazwane mają przyciągnąć uwagę, np. profil fotomodelki o pseudonimie Jeanny Kicz na portalu Facebook [<https://www.facebook.com/pages/Jeanny-Kicz/186367801457264?fref=ts>], „Kicz Party” – oferta zorganizowania zabawy, jak czytamy na stronie, „tak kiczowatej, że aż pięknej” [<http://www.horizon-travel.pl/kicz-party-1>], wystawiony na sprzedaż w galerii internetowej obraz zatytułowany „Kicz” [<http://www.gallerystore.pl/andrzej-zujewicz,kicz>] czy strona hotelu proponującego potencjalnym gościom rezerwację pokoju nazwanego „Kicz-Room” [<http://www.superiq.com.pl/kiczroom>].

Kategoria kiczu często łączona jest z pojęciem nieświadomości. Joanna Jessa zauważa, że „różnica w postrzeganiu kiczu nie leży w samej rzeczy, ale w relacji

⁵ Analizie poddano 150 kolejnych stron, będących wynikiem wyszukiwania w przeglądarce Google.

między daną rzeczą (czasami też zdarzeniem) a osobą oceniającą. Krytycy kiczu to raczej postronni obserwatorzy, zachowujący dystans „wiznowie”, natomiast ci, którzy patrzą na kicz łaskawszym okiem to zaangażowani uczestnicy *kiczowego działania* i takichże treści” [Jessa 2008: 130–131]. Przemysław Jaworski pisze: „[...] kicz, aby mógł być, wymaga całkowitej szczerości, pełnego utożsamienia się jednostki z tym specyficznym typem estetycznej wrażliwości” [Jaworski 2013: 157–158]. Zaproszeni do obcowania z *kiczem nazwanym*, kiedy wiemy, że przedmiot, styl, postawa jest kiczem, przestajemy być nieświadomymi „wiznami”, mamy możliwość być krytykiem i widzem jednocześnie, uczestnikiem zaangażowanym, ale i pozostającym jakby na zewnątrz, bo świadomym (uświadomionym) tego, w czym uczestniczy, przez samo tego nazwanie. Jest to kicz niejako „odczarowany”, będący celową grą.

Przedstawiona analiza pokazała, z jak złożonym pojęciem mamy do czynienia. Kicz identyfikowany bywa z konkretnym przedmiotem, ale i z zespołem cech przedmiotu, ze sposobem odbioru, ale i jakością tworzenia, z osobą twórcy (autora) i adresata, sytuowany jest w ramach sztuki, ale też na jej obrzeżach lub całkowicie poza nią. Przegląd podstawowych opracowań leksykograficznych pokazał, że definicja kiczu rozszerzała się, jednak nie był to proces konsekwentny. Np. *Inny słownik języka polskiego* powraca do pierwotnego, wąskiego znaczenia pojęcia kicz, ograniczając definicje do utworów artystycznych: „kicz’ to obrazy, filmy, utwory literackie itp., [...]” [Bańko 2000: 613]. Podobnie postępują słowniki pod red. E Sobol: *Podręczny słownik języka polskiego* [Sobol 1996: 323], *Ilustrowany słownik języka polskiego* [Ilustrowany słownik języka polskiego 1999: 312], *Popularny słownik języka polskiego* [Sobol 2001: 323]. Nie można wykluczyć, że rozumienie terminu i postrzeganie zjawiska kiczu będzie ulegać dalszym przeobrażeniom, także w warstwie językowej. Dowodem powyższego stwierdzenia niech będzie wyszukane w internetowym *Miejskim słowniku slangu i mowy potocznej* hasło *kiczur*⁶, definiowane i sytuowane w kontekście w następujący sposób: „osoba nosząca sandały + skarpetki; Ty, obczaj tę łaskę... Co za kiczur!” [http://www.miejski.pl/slowo-kiczur].

Bibliografia

- Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M. [2000], *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a Kultura*, Dąbrowska A., Anusiewicz J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Bacińska M. [2011], *Casus kiczu we współczesnych sztukach plastycznych*, „Estetyka i Krytyka”, nr 21, <http://estetykaikrytyka.pl/numery/21.php> [dostęp 11.06.2015].

⁶ Derywat ten nie występuje w żadnym z badanych słowników, nie odnaleziono go także w słownikach gwary młodzieżowej ani w słowniku polszczyzny potocznej.

- Czaja D. [1997], *Anioł Stróż w filmowym kadrze. O kiczu religijnym*, [w:] *Niedyskretny urok kiczu. Problemy filmowej kultury popularnej*, Stachowna G. (red.), Universitas, Kraków.
- Gaze M., Karasek M. [2016], *Kicz niejedno ma imię, czyli o językowym obrazie kiczu (na podstawie badań ankietowych)*, [w:] *Kicz w języku i komunikacji*, Kudra B., Szkudlarek-Śmiechowicz K. (red.), Wyd. UŁ, Łódź.
- Gundurova T. [2010], *Kicz – nowy metajęzyk kultury. O czym mówi współczesny ukraiński kicz w dobie globalizacji?*, „Porównania”, nr 7.
- Jaworski P. [2013], *Kicz w trzech odsłonach*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1.
- Jessa J. [2008], *Zbawienny wpływ kiczu, czyli jeszcze raz o związkach kiczu i religijności ludowej na przykładzie Sanktuarium Licheńskiego*, [w:] *Kiczosfery współczesności*, Burszta W. J., Sekuła E. A. (red.), Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej Academica, Warszawa.
- Krąpiec M. A. [1991], *U podstaw rozumienia kultury*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Maćkiewicz J. [1999], *Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości*, [w:] *Językowy obraz świata*, Bartmiński J. (red.), Wyd. UMCS, Lublin.
- Mikeska D. [2008], *Kicz w filmie postmodernistycznym*, „Czasopismo Filozoficzne”, nr 3.
- Moles A. [1978], *Kicz, czyli sztuka szczęścia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Poprzęcka M. [1998], *O złej sztuce*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa.
- Żuchowska G. [2013], *Przegląd koncepcji teoretycznych i propozycja definicji do celów badawczych*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1.
- <https://www.facebook.com/pages/Jeany-Kicz/186367801457264?fref=ts> [dostęp 11.06.2015].
- <http://www.horizon-travel.pl/kicz-party-1> [dostęp 11.06.2015].
- <http://www.gallerystore.pl/andrzej-zujewicz,kicz> [dostęp 11.06.2015].
- <http://www.superiq.com.pl/kiczroom> [dostęp 11.06.2015].
- <http://www.miejski.pl/slowo-kiczur> [dostęp 11.06.2015].

Słowniki

- Dąbrówka A., Geller E. [1995], *Słownik antonimów*, MCR Spółka Cywilna, Warszawa.
- Dąbrówka A., Geller E., Turczyn R. [1993], *Słownik synonimów*, MCR Spółka Cywilna, Warszawa.
- Ilustrowany słownik języka polskiego* [1999], Sobol E. (red.), PWN, Warszawa.
- Inny słownik języka polskiego* [2000], Bańko M. (red.), PWN, Warszawa.
- Kłosińska K. [2004], *Słownik przysłów, czyli przysłownik. Pochodzenie, znaczenie, zastosowanie*, Świat Książki, Warszawa.
- Kopaliński W. [1994], *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Krzyżanowski J. [1969–1978], *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 1–4, Polski Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kurzowa Z. [1998], *Słownik synonimów*, PWN, Warszawa.
- Liberek J., Bąba S. [2002], *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, PWN, Warszawa.

- Miodek J. [2002], *Słownik ojczyzny polszczyzny*, Wydawnictwo Europa, Wrocław.
- Müldner-Nieckowski P. [2003], *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Świat Książki, Warszawa.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* [1998], Zgólkowa H. (red.), t. 16, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- Skorupka S. [1985], *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Słownik języka polskiego* [1964], Doroszewski W. (red.), t. 3, PWN, Warszawa.
- Słownik języka polskiego* [1999], Szymczak M. (red.), t. 1, PWN, Warszawa.
- Słownik języka polskiego PWN* [2007], Drabik L., Sobol E. (red.), PWN, Warszawa.
- Słownik współczesnego języka polskiego* [1996], Dunaj B. (red.), Wydawnictwo Wilga, Warszawa.
- Sobol E. [1996], *Podręczny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa.
- Sobol E. [2001], *Popularny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa.
- Tokarski J. [1980], *Słownik wyrazów obcych PWN*, PWN, Warszawa.
- Uniwersalny słownik języka polskiego* [2003], Dubisz S. (red.), PWN, Warszawa.
- Wielki słownik języka polskiego* [2008], Polański E. (red.), Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków.